

14. Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса : [учеб. пособ.] / И.В. Тыричев. – М., 1983. – 80 с.
15. Кучинська О.П. Поняття принципів кримінального процесу та їх основні ознаки / О.П. Кучинська // Вісник Львів. ун-ту. [Серія юрид.]. – 2011. – Вип. 53. – С. 383–388.
16. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.Н. Кримінальний процес України. – К.: Либідь, 1992. – 431 с.
17. Маляренко В.Т. Реалізація основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України : Автореферат дисертації кандидата юридичних наук: 12.00.09. – Харків, 1999. – 19 с.
18. Репешко П.И. Принципы уголовного процесса в стадии судебного разбирательства уголовного дела в суде первой инстанции Украины. – Николаев: Атолл, 2001.
19. Навроцька В.В. Поняття принципу (засади) кримінального процесу. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2009. Випуск 48. – С. 304–311.
20. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України. Навчальний посібник – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 576 с.
21. Телятников В.И. Убеждение судьи. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 331 с.
22. Михеєнко М.М. Конституційні принципи кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 100–112.
23. Петрухин И.Л. Система конституционных принципов советского правосудия // Советское государство и право. – 1981. – № 5. – С. 77–85.

ГОШОВСЬКА Ю. В.,
прокурор, юрист II класу
(Прокуратура
Подільського району міста Києва)

УДК 343.9

ФОРМИ ЗАКІНЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглянуто форми закінчення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Визначено роль прокурора у кримінальних провадженнях вказаної категорії. Окремо увагу приділено висвітленню кожної з форм закінчення досудового розслідування. Розглянуто особливості їх правового регулювання з урахуванням чинного законодавства, з'ясовано причини наявності у ньому прогалин.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітні, досудове розслідування, примусові заходи виховного характеру, кримінальне правопорушення, клопотання.

В статье рассмотрены формы окончания уголовного производства в отношении несовершеннолетних. Определена роль прокурора в уголовном производстве указанной категории. Отдельно внимание уделено каждой из форм окончания предварительного расследования. Описаны особенности их правового регулирования с учетом норм действующего законодательства, выяснены причины имеющихся в нем пробелов.

Ключевые слова: уголовное производство, несовершеннолетние, досудебное расследование, принудительные меры воспитательного характера, уголовное преступление, ходатайство.

The article discusses forms of completion of criminal proceedings against minors. The role of prosecutor in criminal proceedings of this category is defined. Every form of end of pre-trial investigation is separately highlighted. The features of legal regulation on basis of current legislation and gaps in legislation are described.

Key words: *criminal proceedings, minors, pre-trial investigation, educational coercive measures, criminal offenses, request.*

Вступ. Злочинність неповнолітніх на сьогодні є важливою проблемою суспільства. Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України було запроваджено значні зміни у кримінальному процесі, зокрема й у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Особливо актуальним залишається висвітлення питань, пов'язаних із забезпеченням права неповнолітніх у кримінальному провадженні, дослідженні особливостей і форми закінчення кримінального провадження стосовно них. Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх визначають, насамперед, його сутність, правове забезпечення та порядок здійснення, що потребує окремого підходу та правового регулювання стосовно вказаної категорії громадян. Дослідження питань кримінальних проваджень щодо неповнолітніх у своїх працях здійснювали Г.П. Власова, Г.О. Ганова, М.О. Карпенко, Н.А. Мирошниченко, В.О. Остапеч, Л.М. Палюх, Г.В. Попов, В.В. Романюк, Р.С. Холод, О.О. Ямкова й інші вчені.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні форм закінчення кримінального провадження щодо неповнолітніх, визначенні ролі прокурора на цій стадії, висвітленні кожної з форм закінчення досудового розслідування та виокремленні основних напрямів діяльності прокурора стосовно забезпечення прав неповнолітніх на стадії досудового розслідування.

Результати дослідження. Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, що розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1].

У ст. 283 КПК України передбачено загальні положення, що стосуються закінчення досудового розслідування. Згідно з ч. 2 вказаної статті прокурор зобов'язаний у якнайшліший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну із таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутись до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутись до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Розглянемо кожну з наведених вище дій більш детально.

На досудовому розслідуванні кримінальне провадження закривається в разі, якщо: 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; 7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; 8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу (ст. 284 КПК України).

Тобто, як вбачається із перелічених вище підстав закриття кримінального провадження, вони подібні до підстав закриття кримінального провадження стосовно повнолітніх осіб. Відмінність між ними полягає лише в тому, що у випадках закриття кримінальних проваджень за наявності складу адміністративного правопорушення слідчий зобов'язаний виділяти матеріали для подальшого складання адміністративного протоколу щодо неповнолітніх чи їхніх батьків.

Що ж до звільнення особи від кримінальної відповідальності, то у ст. 285 КПК України визначено: 1) особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбаче-

них законом України про кримінальну відповідальність; 2) особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення; 3) підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Однак, здійснюючи досудове розслідування, потрібно пам'ятати про вимоги Глави 38 КПК України, в якій передбачено особливий порядок проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх. У свою чергу, прокурору в кримінальних провадженнях вказаної категорії передусім необхідно, погоджуючи будь-який із документів, наданий слідчим у зазначеному провадженні, детально перевіряти, чи справді слідчий уповноважений на проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [3].

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 286 КПК України, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності й отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

Такі клопотання про звільнення складаються прокурором, проте в законодавстві не врегульовано порядку передачі слідчим таких матеріалів прокурору для складання клопотання. Також у зазначеній статті не йдеться про роль захисника та законного представника при наданні згоди підозрюваного, а в кримінальних провадженнях – неповнолітнього підозрюваного.

Наступною формою закінчення досудового розслідування є звернення до суду з обвинувальним актом, що являє собою процесуальний документ про закінчення досудового розслідування.

Обвинувальний акт стосовно неповнолітньої особи складається спеціально уповноваженим слідчим, після чого затверджується прокурором. Цей процесуальний документ може бути складений і прокурором, зокрема, якщо він не погоджується з обвинувальним актом, що уже був складений. Але в цьому випадку незрозуміло, як саме оформляється незгода прокурора із обвинувальним актом, складеним слідчим.

У наведеному контексті необхідно зазначити, що обвинувальний акт має містити такі відомості, як: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; розмір заподіяної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування; дата і час його складання).

Обвинувальний акт підписується слідчим і прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

Потрібно зауважити, що до обвинувального акта мають додаватися: реєстр матеріалів досудового розслідування; цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстр матеріалів досудового розслідування. При цьому надання до суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Як вбачається із листа Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 року «Про деякі питання здійснення кримінального

провадження щодо неповнолітніх», судам слід з'ясувати наявність документів (копій наказів, розпоряджень тощо), які підтверджують факт здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим. Доцільно враховувати, що спеціальних вимог до прокурора чи слідчого судді, який здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітнього, процесуальним законом не передбачено. Тому в обвинувальному акті чи реєстрі варто зазначати, чим саме підтверджується повноваження слідчого у кримінальному провадженні, який наділений правом здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [4].

Також із обвинувальним актом до суду може бути скеровано угоду, укладену в кримінальному провадженні (угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим і угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості) (ст. 468 КПК України).

У п. 1 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» (далі – Інформаційний лист ВССУ) зазначено, що угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх [5].

Отже, якщо неповнолітня особа досягла 16-річного віку, вона має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди її законного представника. У разі недосягнення нею 16-річного віку угоду про примирення за її згодою укладає законний представник такої особи. Про надання згоди неповнолітньою особою її законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід слід використовувати, якщо укладено угоду про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим.

Участь у примиренні неповнолітнього потерпілого повинна здійснюватися спільно з його законним представником. Що ж до безпосереднього примирення, то: неповнолітні особи у віці від 16 до 18 років приймають рішення про примирення самостійно (законний представник лише стежить за тим, щоб неповнолітній розумів суть і наслідки того, що відбувається), а за неповнолітніх осіб віком до 16 років рішення приймає їх законний представник із урахуванням думки неповнолітнього потерпілого.

Наступна форма закінчення досудового розслідування – це складання клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру.

Варто вказати, що примусові заходи виховного характеру застосовуються:

– до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення після досягнення одинадцятирічного віку, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у будь-якому випадку, незважаючи на ступінь тяжкості вчинюваного діяння, згідно зі ст. 498 КПК України мають застосовуватися примусові заходи виховного характеру;

– до неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості.

Відмінним між двома клопотаннями про застосування примусових заходів виховного характеру є те, що у першому випадку клопотання складається слідчим і затверджується прокурором, а в другому – лише прокурором. Адже, як вбачається з ч. 1 ст. 497 КПК України, прокурор повинен дійти висновку про можливість виправлення неповнолітнього без застосування кримінального покарання.

Однак клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру може бути складене і надіслане до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують. Але незрозумілим є те, яким чином слід чинити у разі, якщо вказані особи заперечують проти застосування заходів виховного характеру.

Детальніше про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру висвітлено у постанові Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 2. Проте доцільно наголосити, що зазначена постанова потребує оновлення, а інших законодавчих актів, які врегульовували б питання, пов'язані із застосуванням заходів виховного характеру, на законодавчому рівні не приймалось. Слід мати на увазі, що перелік примусових заходів виховного характеру, передбачений цією постановою, є вичерпним [6].

При визначенні можливості виправлення неповнолітнього без застосування покарання необхідно встановити й оцінити дані, які характеризують особу до і після вчинення нею злочину. Однак на сьогодні не існує загальної практики щодо того, якими критеріями необхідно керуватись прокурору при складанні стосовно неповнолітнього саме клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, а не обвинувального акта.

Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, крім відомостей, передбачених ст. 291 КПК України (обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування), повинне містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонується застосувати, воно має відповідати вимогам ст. 291 цього Кодексу (незрозуміло, чи необхідно в даному клопотанні вказувати на обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання, передбачені ст. ст. 66, 67 КК України). Також точиться дискусія щодо необхідності обґрунтування обраного виховного заходу в клопотанні, і чому саме цей захід пропонується застосовувати до неповнолітнього та строку його застосування [2].

Прокурор одночасно з переданням клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до суду зобов'язаний під розписку надати його копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування законному представнику, захиснику неповнолітнього, стосовно якого застосовуватимуться заходи виховного характеру.

Ще однією формою закінчення досудового розслідування є складання клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, тобто заходів державного примусу, що їх суд застосовує до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності, обмеженої осудності або осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку чи під час відбування покарання, що позбавляє їх можливості усвідомлювати власні дії чи керувати ними. Ці заходи не є покаранням, не тягнуть судимості та не переслідують мети виправлення, а застосовуються для лікування і соціальної реадaptaції душевнохворих, запобігання вчиненню ними нових суспільно небезпечних діянь, а також для безпеки їх самих [7, с. 174].

Отже, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, провадиться у випадку наявності достатніх підстав вважати, що: 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку (ст. 503 КПК України).

Перш ніж затвердити клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, складене слідчим, чи розпочати його складання самому, прокурор повинен з'ясувати, що справді було вчинене суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення і саме цією особою, а також доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння чи кримінальне правопорушення та наявна потреба у застосуванні примусових заходів медичного характеру. Встановивши такі підстави, прокурор виносить постанову про закриття кримінального провадження.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК України, а також містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати. Крім відомостей, передбачених цією ж нормою, у ньому повинні міститися докази, які підтверджують вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення цією особою та необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я, інформацію про примусовий захід медичного характеру [1].

Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий (прокурор) виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими Главою 39 КПК України.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними.

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються: час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення; вчинення

цього суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення цією особою; наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення або на час досудового розслідування; поведінка особи як до вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення, так і після нього; небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою; характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням, кримінальним правопорушенням.

Особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного, обвинуваченого в обсязі, що визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника як за загальними правилами у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру, так і правилами провадження досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Слід наголосити, що у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру участь захисника обов'язкова. Якщо примусові заходи медичного характеру застосовуються до неповнолітньої особи, то обов'язковою є також участь і законного представника неповнолітньої особи.

Завершуючи досудове розслідування прокурор затверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його до суду.

Висновки. Таким чином, із прийняттям нового КПК України суттєво покращилось становище неповнолітніх, посилилась роль прокурора у кримінальних провадженнях вказаної категорії. Проте, враховуючи усі особливості неповнолітніх, проблема законодавчого регулювання та забезпечення їхніх прав, що проявляється у кожній з форм закінчення досудового розслідування, залишається актуальною. Саме тому на сьогодні наявна потреба у прийнятті законодавчих актів із метою покращення та удосконалення здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх і реального забезпечення прав останніх.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page14>.
3. Про організацію діяльності органів досудового розслідування: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 686. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.
4. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 року № 223-1134/0/4-13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.
5. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?base=1&href=0&id=687869&menu=860528&view=text>.
6. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.
7. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням свободи громадян / [С.М. Блажівський, М.К. Якимчук та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України; Кіровоград : МПП «Антураж А», 2012. – 440 с.

